

Kuchernyuk I. V. "Native land" magazine in national and cultural life of the Dnieper Ukraine: preconditions of foundation and activity (1905-1907)

Article discovers conditions of establishment and initial period of the magazine "Ridnyj Kraj" (1905-1907 years). Particular emphasis is placed on the importance of the journal in political, national and cultural life in the Dnieper Ukraine in the beginning of the twentieth century. Materials display development of Ukrainian national press of the relevant period in particular of the magazine "Ridnyj Kraj". Researcher proves an importance of the journal and its influence on the development of the national liberation struggle in Ukraine. Author shows a contribution of the prominent Ukrainian public and cultural leaders: G. Markevitch, M. Dmitriev, G. Kovalenko, Panas Myrnyj, Olena Pchilka to the publishing of the magazine.

Keywords: magazine "Ridnyj Kraj", ukrainian-language newspapers, national movement.

УДК 94:551.501(477.5)

О. В. Волос

ЗАХОДИ ЗЕМСТВ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЩОДО БОРТЬБИ З ХОВРАХАМИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті йдеться про становлення системи боротьби з ховрахи в південному регіоні. Увага акцентується на діяльності земських установ, які були рушійною силою в цій системі, та чимало зробили для подолання важливої соціально-економічної проблеми, від якої потерпало населення краю, та чималих втрат зазнавало сільське господарство. Проаналізовано практичні справи окремих повітових земських і міських управ Херсонської губернії та їх активність щодо об'єднання зусиль місцевих виборних органів самоврядування та жителів регіону для вирішення багатьох нагальних проблем.

Ключові слова: земство, ховрахи, ховрашкова повинність, агрономічна діяльність, сільське господарство.

Провідною галуззю економіки українських губерній останньої третини ХІХ – початку ХХ століття залишалося сільське господарство. Вирощування зернових культур завжди відігравало вагомий роль у структурі сільського господарства, як основи харчування населення. Для розвитку сільського господарства південної України цього періоду було характерне орієнтування на прискорений розвиток товарного зернового господарства зі ставкою на виробництво високотоварних експортних культур – переважно пшениці. Але зернове виробництво завжди потерпало від багатьох серйозних проблем, серед яких особливо слід виділити чималі збитки, що зазнавало господарство від ховрахів. Ніхто не міг передбачити наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, що майже через сотню літ найбільший ворог жителів сільської місцевості – ховрах, від якого потерпали не одне століття, стане рідкістю. Саме з другої половини ХІХ століття боротьба із шкідником зернових починає набирати планового та організованого характеру.

Земські установи виступили ініціаторами багатьох починань у сфері сільського господарства та почали надавати допомогу населенню щодо вирішення багатьох проблем. Завданням автора статті є дослідження на основі нових, ще не введених до наукового обігу джерел, земської діяльності в цілому та визначення ролі повітових земств губернії в подоланні окремих негараздів у сільському господарстві, що охоплює останню третину ХІХ – початок ХХ століття.

Історіографія агрономічної діяльності земських установ досить різнопланова. Саме земства в певні періоди свого існування стали ініціаторами щодо подолання соціально-економічних негараздів у своїх регіонах, серед яких й боротьба з ховрахи, що відносилася до сфери агрономічної діяльності місцевих виборних органів самоврядування. Дослідження були проведені як вітчизняними, так і зарубіжними істориками. Величезний внесок у вивчення земської проблематики внесли також дослідження регіональних істориків, що дозволило скласти цілісну картину агрономічної діяльності земств України та сформулювати уявлення про роль органів місцевого самоврядування у житті України на межі ХІХ – ХХ століття.

Вітчизняна історіографія досліджуваної проблеми визначається трьома основними періодами. Перший період співвідноситься з епохою дореволюційної історіографії 60-х років ХІХ – початку ХХ століття та поділяється на два основні етапи: з 1864 року по 80-ті роки ХІХ століття (перший етап); з другої половини 80-х років ХІХ століття до 1917 року (другий етап). Другий період – епоха радянської історіографії, хронологічні рамки якого, 1917 – 1990 роки, що також складається з двох етапів: перший – з 1917 року по 60-ті роки та другий – з 60-х до 90-х років ХХ століття. Третій період – час пострадянських досліджень, починається в 90-х роках ХХ століття та триває до теперішнього часу.

Проведена в Росії земська реформа 1864 року, викликала бурхливу реакцію сучасників. Від істориків, юристів і публіцистів тих років була потрібна оцінка перспектив майбутньої діяльності органів місцевого самоврядування, а також пропозиції щодо її подальшого розвитку.

На першому етапі розвитку дореволюційної історіографії дослідниками розглядалися питання правового статусу земських установ і перспективи можливого надання їм більшої фінансової та господарської автономії. Це викликало неоднозначні, а часом і суперечливі думки. Праць, що характеризують безпосередньо агрономічну діяльність земства (зважаючи на те, що дана земська

діяльність на цьому етапі була тільки на стадії свого становлення) і дають їй якусь оцінку, ще не було. Серед загальних досліджень слід згадати працю професора Московського університету В. М. Лешкова, який був гарячим прихильником будь-якої форми місцевого самоврядування і самодіяльності, вважаючи, що саме вони дають можливість реалізувати величезний потенціал народів Росії. На його думку, лише взаємодія приватного із загальним, державного з місцевим дозволяє домогтися значних результатів у будь-якій галузі, отже, введений інститут земства слід будувати шляхом надання йому широких фінансових повноважень та прав [1, с.15-140]. Принциповою, в оцінці ролі земських установ, була позиція російського громадського діяча XIX – початку XX століття, барона П. Л. Корфа. Згідно з його твердженням, за діяльністю земств уряд зобов'язаний вести суворий нагляд і прагнути забезпечити участь своїх чиновників у їх роботі, що дозволяє вчасно призупинити можливі негативні наслідки від проведених перетворень на місцях [2, с.15-29].

На другому етапі розвитку дореволюційної історіографії з'явилася велика кількість робіт, що аналізують агрономічну земську діяльність в комплексі, а також різноманітні дослідження, які розглядають основні земські заходи: початкову сільськогосподарську освіту, агрономічне консультування, статистичну діяльність, окремі галузі та форми організації сільського господарства. Практичну спрямованість для сільськогосподарської діяльності земських установ мала робота П. М. Соковніна. Видання носило енциклопедичний характер, мало на меті збір і аналіз існуючого на той момент земського сільськогосподарського досвіду. Варто відзначити, що книга була розрахована на широку аудиторію. В підтвердження цього виступають такі відомості, що містяться в книзі, як практичні рекомендації щодо впровадження сільськогосподарських нововведень та агротехніки губернським і повітовими земствами, а також рекомендації для землевласників, які дозволяли їм оволодіти інтенсивними методами ведення господарства. Видання містить багатий ілюстративний матеріал із зображенням сільськогосподарських знарядь, культур і тварин [3].

Роботи практикуючого агронома і статистика А. Ф. Фортунатова стали одними з перших праць того часу, де критично аналізується зв'язок різноманітних факторів із кількістю та якістю врожаю. Фортунатов обробив всі доступні на той момент відомі джерела, що містили інформацію з метеорології, ґрунтознавства, сільськогосподарської техніки, а також проаналізував статистику населення, землеволодіння і тваринництва по різних губерніях Російської імперії. Підсумком подібного вивчення стало висвітлення в науковому виданні співвідношення врожайів у селянських і приватних господарствах землевласників. Важливість висновків агронома Фортунатова полягає в тому, що автор зіставив наведені показники врожайності з природними та кліматичними факторами, національним складом і рівнем грамотності населення, із розмірами територій землеволодіння й різними польовими культурами, що вирощували по різних губерніях Росії. Роботи А. Ф. Фортунатова викликали справжнє захоплення сучасників і зайняли гідне місце в історіографії дореволюційного періоду [4].

На початку XX століття дослідження аграрного питання та його багатопланових проблемних зрізів стало одним із ключових в економічній науці. Предметом досліджень вчених-економістів аграрної спрямованості стало комплексне вивчення селянського господарства із подальшою розробкою різних способів, заходів і практичних рекомендацій щодо піднесення рівня його рентабельності. Зважаючи на те, що земські установи були самим головним посередником між науковою думкою та сільським господарством, всі ці дослідження передбачали реалізацію запропонованих вченими починань саме через інститут земства.

Аналіз таких аспектів функціонування земської аграрної допомоги, як організація агрономічної служби, діяльність у сфері освіти, в тому числі і сільськогосподарської, наводиться в роботі найвідомішого історика земства і аграрних відносин, доктора економічних і історичних наук Б. Б. Веселовського. Особливо важливі перший і другий томи його праці, де автором аналізуються проблеми, пов'язані з земським бюджетом, відображені відомості, що стосуються розвитку ветеринарної справи і страхування худоби. Вчений чітко дотримувався хронологічного принципу, детально аналізуючи передумови, хід і результат проведених земських заходів [5].

Важливим компонентом дореволюційної історіографії є роботи регіонального рівня. Вперше на місцевому рівні всебічно було проаналізовано поточний аграрний розвиток краю, підведені перші підсумки та визначено вектори майбутнього розвитку земської агрономічної допомоги. Авторам у різні роки вдавалося поєднувати одночасно кілька функцій: вести статистичну роботу, готувати публікації проведених досліджень, проводити дослідження передових господарств із метою вивчення позитивного сільськогосподарського досвіду та впровадження його в широкі селянські маси. Саме дослідження регіонального рівня враховували усі існуючі найважливіші чинники у розвитку місцевої земської агрономічної допомоги населенню [6]. Але поміж тим, окремих досліджень проблеми боротьби зі ховраками в степовій Україні цього періоду немає.

Отже, дореволюційними дослідниками було зібрано значний фактичний матеріал, визначено методологічні підходи до вивчення земської агрономічної діяльності та суміжних їй сфер.

Радянська історіографія досліджуваної проблеми зумовила новий, прямо протилежний, крок в аналізі аграрної складової регіонів країни та її взаємозв'язок із владою, а також в оцінці земського агрономічного досвіду та його перспектив. До 60-х років XX століття для офіційної точки зору радянської історіографії було характерне бачення приреченості існування земств. Серед головних причин цього виділялися наступні фактори: фінансове обмеження земських прав, відсутність реального бачення проблем самого найчисельнішого соціального прошарку російського суспільства – селянства, та класовий характер земських зборів. Після довготривалої перерви доктором історичних наук В. В. Гармиза був проведений аналіз історіографії земств і передумов найважливіших реформ XIX століття. В результаті цих досліджень були

дещо оновлені погляди із земського питання. Але все ж ідеологічні рамки істотно сковували демократизм поглядів вченого, не дозволяючи дати проблемі адекватну оцінку, отже, історик у черговий раз піддав критиці класовість земських установ і обмеженість їх господарської діяльності [7, с.5-6, 90-105]. На другому етапі розвитку радянської історіографії головним напрямом у дослідженні земської проблематики на довгий час стала не тільки оцінка ролі й значення земської інтелігенції на межі ХІХ – ХХ століття, а й вивчення деяких питань направленості земських заходів. Безпосередньо ж самі заходи, їх роль і місце у розвитку сільського господарства держави того історичного періоду, вивчалися побіжно та в загальних рисах. Поміж наукових праць слід зазначити дослідження Н. М. Пирумової та Г. А. Герасименко [8]. Загальна оцінка діяльності земських установ, що сформульована в радянській історіографії, відрізнялася надмірною класовою спрямованістю. На заключному етапі радянської історичної науки фахівці вже мали накопичений потенціал досліджень, що дозволяють адекватно оцінити роль земської сільськогосподарської діяльності та її проблемних зрізів, для початку вивчення, якої був необхідний перехід у новий період вітчизняної історіографії, – сучасний або пострадянський.

Вже на початку розвитку сучасної історіографії з'явилася величезна кількість наукових статей, монографій, дисертацій, що відображають аспекти різноманітної земської діяльності. Саме такий паралельний аналіз різних сфер земської господарської діяльності дозволив у короткі терміни побудувати відсутнє до цих пір цілісне уявлення історії земських установ. Важливим є те, що тема земства все глибше вивчається істориками різних регіонів країни [9]. Доволі багато досліджень присвячено становленню ветеринарії в Україні. Також слід зазначити про появу в цей період монографій, навчально-методичної літератури та статей зі згаданої проблематики. Серед науковців слід згадати праці професора Рудика С. К. [10], Вербицького П. І. [11].

Таким чином, доволі розроблена дослідниками останнім часом земська тема, потребує й подальшого детального вивчення на регіональному рівні, досягнень земської сільськогосподарської діяльності та зокрема заходів земських діячів щодо надання допомоги місцевому населенню по боротьбі із ховраками. Саме ця сторона діяльності земських установ висвітлена науковцями найменше, як у минулому, так і тепер. Отже, саме на прикладі діяльності губернського та повітових земств Херсонської губернії, маємо на меті проаналізувати допомогу місцевих органів самоврядування населенню краю по вирішенню невідкладної сільськогосподарської проблеми.

Серед нагальних проблем соціально-економічного характеру, від яких потерпало населення степової України, особливо слід звернути увагу на боротьбу із ховраками, яка періодично набирала значних розмахів, та до якої залучалися місцеві органи самоврядування, селянство, землевласники й подекуди військові. На державному рівні теж звертали увагу на цю проблему, населення було обкладене спеціальним ховрашковым податком та періодично відправляли війська для знищення шкідників зернових культур. У загальній науковій розвідці Пономарьова М. В. у другому та третьому розділах проаналізовані урядові заходи з розвитку сільського господарства в Російській державі, в тому числі боротьба із шкідливими для сільського господарства тваринами, хоч саме боротьбі із ховраками автор приділив не багато уваги, саме тому, що на рівні держави цілеспрямованої програми дій не було [12, с.238-244, 360-367]. Попервах для боротьби з пухнастими гризунами в степ висилали війська, озброєні бочками з водою. Нею заливали нори ховрахів, змушуючи напівживих тварин шукати порятунок на поверхні землі, там, де їх чекала неминуча смерть. Потім з'явилися обов'язкові постанови та ховрашкова повинність.

Починаючи з II половини ХVІІІ століття, із кожного жителя вимагали здати по 20 ховрашків, але продуманої програми дій у державі не було. Державні відомства практикували роздавати населенню протруєне зерно та спеціальні засоби боротьби зі шкідниками. На місцях заходи інколи набирали абсурдного характеру, про що свідчать історичні факти. Відомо, що для знищення ховрахів, земство Катеринославської губернії обклало сільських жителів податком з десятини – грошима і натурою. Селяни повинні були доставити певне число лапок або хвостиків цих тварин, в доказ винищеної ними кількості. В одному селищі, прикордонному з Херсонською губернією, жителі, зайнявшись винищенням ховрахів, знищили всіх, скільки могли відшукати на своїй землі, але їм бракувало ще багато до тої кількості, яку вони повинні були представити. Побоюючись накладення штрафу за відсутню кількість, вони не знали, що їм робити. Думали, думали і нарешті вирішили всією громадою – йти на сусідню землю, в Херсонську губернію, і там набрати недостаючу кількість ховрахів. Херсонці, побачивши сусідів, запитали: "Що ви робите? Та ось ховрахів б'ємо, відповіли катеринославці. Навіщо? Земство обклало податком, боїмося штрафу. Коли так, то не чіпайте, – нехай плодяться, а то як наше земство введе податок ховраками, то де ми їх тоді візьмемо? – відповіли херсонці. І не пустили катеринославців бити херсонських ховрахів", так цей історичний факт описали в "Одеському віснику" [13].

Планомірного характеру земська боротьба з ховраками в Херсонській губернії набирає із 1870 року, коли кожний селянин мав знищити по п'ять ховрахів з кожної десятини, а землевласники сплатити грошовий податок на боротьбу зі шкідниками сільського господарства. В 1873 році 3 листопада губернські земські збори прийняли новий порядок виконання ховрашкової повинності. Норму знищених ховрахів зменшили до чотирьох особин з десятини. Запровадили на місцях наряди робітників для боротьби з ховраками весною. Та встановили премію в розмірі однієї копійки за кожного знищеного ховрашка понад норму. Для контролю за ситуацією губернські збори рекомендували поділити повіт на дільниці та призначити уповноваженого, обов'язками якого були: 1) вести спостереження за появою ховрахів на весні та організувати їх знищення; 2) звітувати до повітової управи про невиконання окремими жителями повинності; 3) спільно з сільськими громадами організувати наряди робітників для виловлювання тварин і слідувати за роботою нарядів у

повіті; 4) забезпечувати робітників всім необхідним для полювання на ховрахів: возами, волами, водою за рахунок землевласників і орендарів землі; 5) після виконання робіт не пізніше 1 червня надавати до повітової управи відомості про кількість знищених тварин для виплати винагороди за виконану роботу; 6) осіб, що не виконують повинність, притягувати до відповідальності в установленому порядку; 7) зобов'язати міські управи приймати активну участь у знищенні шкідників; 8) залишити розмір податку $\frac{1}{4}$ копійки з десятини для осіб, що не виконують податок. Згідно з циркулярами повітової управи Херсонського повіту від 20 березня та 11 червня 1872 року облік знищених тваринок вівся таким чином, всі чотири лапки ховрахів разом із хвостиком складали в пакети по одній тисячі, а потім їх знищували. Звітували волосні правління управи раз на два тижні [14, арк.1-5]. Способи боротьби були доволі примітивними та малоефективними, в основному капкани та виливання водою.

У 80-х роках XIX століття Херсонська губернія дуже потерпала від нашествия ховрахів [15, арк. 102]. Статистика свідчить про те, що в 1884 році в губернії знищили понад сім мільйонів ховрахів, наступного – дванадцять мільйонів, на що відповідно витратили шістьдесят сім тисяч триста та сто двадцять вісім тисяч рублів. Так, міська управа м. Миколаєва в червні 1884 року доповідала повітській управі про знищення п'яти тисяч двохсот восьмидесяти ховрашків жителями приміських хуторів [15, арк. 96]. З 1886 року земські управи для боротьби з ховрахами почали використовувати сірчистий вуглець, який в рівних пропорціях змішували з нафтою, а потім цією сумішшю змочували ватні кульки та по дві закладали в нірки тварин, за десять хвилин ховрахи гинули. Але такий засіб більш діючим був ранньою весною, з потеплінням суміш скоріше звітрювалася, що ускладнювало роботу та погіршувало самопочуття робітників [15, арк.181-183]. Практикували також протравлену пшеницю, але значно менше. Ці засоби роздавали безкоштовно, та вагомо сприяли підвищенню ефективності боротьби місцевого населення з навалюю гризунів.

Питання про боротьбу з ховрахами земські гласні заслуховували як на губернських, так і на повітових зборах, і не один раз. З 1885 року рішенням губернських зборів розмір премії був збільшений до двох копійок, що значно стимулювало малоземельних і бідних селян займатися полюванням на ховрахів [15, арк.110].

Починаючи з 1890 року, контроль з боку повітових земських управ за виконанням ховрашкової повинності став більш дійовим у зв'язку з тим, що управи зобов'язали вести боротьбу з сільськогосподарськими шкідниками. За законом, місцеві органи влади змушені були звітувати перед державою про виконання цієї повинності. Повітові земські збори почали приймати більш суворіші рішення по відношенню до тих хто ухилявся від виконання прийнятих зборами рішень. Так, після заслуховування доповіді управи "Про знищення ховрахів в Одеському повіті" на повітових земських зборах XXVII чергової сесії 12 травня 1891 року, земські збори Одеського повіту постановили: 1) всі власники землі зобов'язані до 1 травня повідомляти управу про знищення по одному ховраху з десятини; 2) при невиконанні жителями повинності до вказаного терміну, вони змушені до 15 липня подати відомості про знищених двох ховрахів з десятини або сплатити штраф три копійки за кожну недобрану особину; 3) управа може знизити розмір штрафу до однієї копійки, якщо ховрахів дуже мало або зовсім нема; 4) про відсутність гризунів слід сповіщати управу не пізніше 1 травня для того, щоб скористатися зниженням розміру штрафу; 5) встановити премію за знищення ховрахів понад норму до 1 травня дві копійки, після – одна копійка; 6) для полегшення обліку, лапки знищених ховрахів складати в пачки по двісті лапок у кожній; 7) уповноважений засвідчує виконання повинності квитанцією про кількість знищених ховрахів та подає до управи акт про їх знищення; 8) обов'язки уповноваженого поширюються у межах його ділянки. В наступні роки управа вносила доповнення враховуючи ситуацію в повіті [16, с.55-58]. За земськими матеріалами можна простежити, що, починаючи з 90-х років, місцеві органи самоврядування Херсонської губернії перейняли на себе проведення заходів по боротьбі з ховрахами, які були справжньою бідою для землевласників, і в окремі роки знищували до сорока відсотків врожаю. Паралельно змагалися з іншими видами степових гризунів, серед них – і з курганчиковими мишами.

Окрім того, земські управи щорічно проводили наради, присвячені боротьбі з цим стихійним нещастям, виплачували винагороду вченим-аграріям, які намагалися віднайти засоби для знищення сільськогосподарських шкідників. До вирішення важливої проблеми з середини 90-х років залучилися миколаївські хліботорговці, вони своїм коштом збудували першу в Російській імперії ветеринарну лабораторію по боротьбі з ховрахами та іншими зерноїдними гризунами. Згодом науковці лабораторії запропонували всіх ховрахів не винищувати. Для збереження існуючого біогеоценозу необхідно на полях залишати певну кількість гризунів, щоб не руйнувати екосистему. А сама природа (лисиці, тхори, куниці) повинна регулювати кількість зерноїдних. Пропозицію науковців схвально сприйняли в регіоні, тому на п'ять років у губернії ввели заборону полювання на цих тварин. І це спрацювало, нашествя ховрахів відійшло в минуле.

У період з 1905 по 1912 роки ховрашкова повинність була скасована. Для боротьби зі шкідниками зернових у цей час використовували експедиційний метод. На місця, де розплодилось багато ховрахів, виїздив агроном із отрутою але особливо ефективним метод не був, тому знову повернулися до обов'язкового виконання податку – два ховрашка з кожної десятини землі. Земства в черговий раз активізували свою діяльність із цього напрямку, про що свідчать матеріали губернської та повітових управ. Херсонська земська повітова управа у лютому 1918 року на підставі рішення повітових зборів 1917 року видала розпорядження про посилення контролю за виконанням повинності та надання волосними правліннями звітів про виконану роботу до управи [17, арк.1,2]. Серед населення повіту розповсюдили, затверджені земськими зборами, правила виконання ховрашкової повинності. В разі відмови від виконання

повинності, управа мала право регулювати розмір штрафу, який максимально складав п'ять рублів [17, арк. 7,18]. Але політична ситуація в державі на той час не сприяла вирішенню важливої сільськогосподарської проблеми та відклала її на потім.

Отже, завдячуючи земській діяльності щодо знищення ховрахів, збитки від яких у південному регіоні особливо були відчутними в період останньої третини XIX століття, місцеві органи управління виробили систему боротьби з ними та апробували нові методи й засоби. Проблема повністю не розв'язали, але втрати зернових значно зменшили.

Джерела та література

1. Лешков В. Н. О праве самостоятельности как основе для самоуправления / В. Н. Лешков. – М., 1871. – 354 с.
2. Корф П. Л. Ближайшие нужды местного управления / П. Л. Корф. – СПб., 1888. – 124 с.
3. МЗИГИ. Департамент Земледелия. Справочные сведения о деятельности земств по сельскому хозяйству. По данным на 1898 год. Сост. П. Н. Соковнин. – Вып. 4. – СПб., 1899. – 702 с.
4. Фортунатов А. Ф. Итоги экономического исследования России по данным земской статистики. Т. I. Общий обзор земской статистики крестьянского хозяйства. Крестьянская община / А. Ф. Фортунатов. – М. : Тип. А. И. Мамонтова, 1892. – 600 с.; Фортунатов А. Ф. Урожай ржи в Европейской России / А. Ф. Фортунатов. – М. : Тип. М. Г. Волчанинова, 1893. – 254 с.
5. Веселовский Б. Б. История земства за сорок лет. В 4-х т. – Т. 1: Бюджет. Медицина. Общественное призрение. Образование и др. / Б. Б. Веселовский. – СПб. : Изд-во О. Н. Поповой, 1909. – 724 с.; Т. 2 : Экономические мероприятия земств. Продовольственное дело. Ветеринария и страхование скота и др. / Б. Б. Веселовский. – СПб. : Изд-во О.Н. Поповой, 1909. – 703 с.
6. Осадчий Т. И. Виноградники Херсонской губернии. Статистико-экономическое описание / Т. И. Осадчий. – Херсон: Губернская управа, 1897. – 97 с.; Осадчий Т. И. Щербановская волость. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание / Т. И. Осадчий. – Херсон, 1891. – 112 с.
7. Гармиза В. В. Подготовка земской реформы 1864 г. / В. В. Гармиза. – М. : МГУ, 1957. – 264 с.
8. Пирумова Н. М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX в. / Н. М. Пирумова. – М., 1986. – 268 с.; Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. / Г. А. Герасименко. – М. : Наука, 1990. – 264 с.
9. Стегней М. М. Історія лікувальної справи тварин Київщини (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. вет. наук : спец. 16.00.12 "Історія ветеринарної медицини" / М. М. Стегней. – К., 2006. – 21 с.; Вакулик В. В. Становлення і розвиток земської ветеринарної медицини Південно-Східної України (1864–1918) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 "Історія науки і техніки" / В. В. Вакулик. – Київ, 2009. – 22 с.
10. Рудик С. К. Коротка історія ветеринарної медицини України / С. К. Рудик. – К.: Акад. наук вищої школи України, 2001. – 226 с.
11. Вербицький П. І. Історія ветеринарної медицини України / Вербицький П. І., Достоевський П. П., Рудик С. К. – К.: Ветінформ, 2002. – 384 с.
12. Исторический обзор правительственных мероприятий к развитию сельского хозяйства в России от начала государства до настоящего времени. Н. В. Пономарёва, кандидата сельского хозяйства и лесоводства, действительного члена Императорского вольного экономического общества / Н. В. Пономарёв. – СПб. : Типография В. Киршбаума в д. Министерства Финансов на Дворц. Площ., 1888. – 435 с.
13. Голос // Одесский вестник. – 1867. – № 257. – 17 (29) сентября.
14. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 215.
15. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 500.
16. Журналы Одесского уездного земского собрания XXVII очередной сессии (1891 год). – Одесса, 1892. – 70 с.
17. ДАМО. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 341.

Волос О. В. Мери земств Херсонской губернии по борьбе с сусликами (последняя треть XIX – начало XX века)

В статье речь идет о становлении системы борьбы с сусликами в южном регионе. Внимание акцентируется на деятельности земских учреждений, которые были движущей силой в этой системе, и немало сделали для преодоления важной социально-экономической проблемы, от которой страдало население края, и значительные потери несло сельское хозяйство. Проанализированы практические дела отдельных уездных земских и городских управ Херсонской губернии, их активность относительно объединения усилий местных выборных органов самоуправления и жителей региона для решения многих социальных бед.

Ключевые слова: земство, суслики, овражковая повинность, агрономическая деятельность, сельское хозяйство.

Volos O. V. Measures taken by zemstvas of Kherson guberniya for gophers control (last third of the XIX - beginning of XX century)

The article is focused on the formation of the system of gophers control in the southern region. Author emphasizes the activities taken by regional institutions that were the driving force in this system and contributed to overcoming the important socio-economic problems of the local population and considerable losses for agriculture. The author analyses practical actions of individual district and municipal councils of Kherson guberniya, their activity with respect to the integration of efforts of the local elected public authorities and individuals to address many social problems.

Keywords: Zemstvo, gophers, ovrzkova duty, agronomic activities, agriculture.